

ÜÇ HABİTUS

Yeryüzü, Kent, Yapı

Jale Nejdet Erzen (1943) Ressam ve sanat tarihçisi. 1974'ten bu yana ODTÜ'de sanat, mimarlık ve estetik alanında dersler vermektedir; 2011'den bu yana İzmir Üniversitesi Mimarlık ve İç Mimarlık Fakültesi'nin öğretim üyesidir. 1972'den beri Amerika ve Avrupa'da çeşitli üniversitelerde misafir öğretim elemanı olarak dersler ve konferanslar, Türkiye'nin birçok üniversitesinde seminerler vermiş; Türk Resmi, Modern Sanat, Sanat Felsefesi, Estetik ve Osmanlı Mimarisi konusunda kitaplar yayımlamış; çeşitli yurtiçi ve uluslararası yayınlara metinler yazmıştır. 1980-1984 yıllarında *Yeni Boyut Plastik Sanatlar* dergisinin editörlüğünü, 1991-2010 yılları arasında kurucularından olduğu Sanat Estetik ve Görsel Sanatlar Derneği'nin başkanlığını üstlenmiştir; Uluslararası Estetik Kurumu'nun ikinci başkanıdır. Sanat eğitimi gördüğü Los Angeles (Art Center College of Design) gibi birçok Amerika ve Avrupa kentinde sergiler açmıştır.

JALE N. ERZEN

Üç Habitus

Yeryüzü, Kent, Yapı

YAPI KREDİ YAYINLARI

Yapı Kredi Yayınları - 4508
Sanat - 221

Üç Habitus - Yeryüzü, Kent, Yapı / Jale N. Erzen

Kitap editörü: **Mine Haydaroğlu**
Düzeltili: **Kadriye Vural**

Kapak tasarımı: **Nahide Dikel**
Sayfa tasarımı: **Mehmet Ulusel**
Grafik uygulama: **Akgül Yıldız**

Baskı: Mega Basım Yayın San. ve Tic. A.Ş.
Cihangir Mah. Güvercin Cad. No: 3/1 Baha İş Merkezi
A Blok Kat: 2 34310 Haramidere / İstanbul
Telefon: (0 212) 412 17 00
Serifika No: 12026

1. baskı: İstanbul, Ekim 2015
ISBN 978-975-08-3456-1

© Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş., 2015
Serifika No: 12334

Fotoğraflar, aksi belirtilmediği takdirde Jale N. Erzen'e aittir.

Bütün yayın hakları saklıdır.

Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.
İstiklal Caddesi No: 142 Odakule İş Merkezi Kat: 3 Beyoğlu 34430 İstanbul
Telefon: (0 212) 252 47 00 (pbx) Faks: (0 212) 293 07 23
<http://www.ykykultur.com.tr>
e-posta: ykykultur@ykykultur.com.tr
internet satış adresi: <http://alisveris.yapikredi.com.tr>

Sevgili Dost ve Hoca Joseph Margolis için

İÇİNDEKİLER

Giriş • 11

I. YERYÜZÜ

Yeryüzü • 19

Yeryüzü Bedenim • 25

Ekolojik ve Estetik Algı – Bir Manifesto • 25

Uzaklaşan Toprak • 35

Estetik ya da Güzel • 44

Doğa ve Sanatta Biçim ve Anlam • 44

Suya Methiye • 54

Yeşil • 64

Doğa Yoluyla Hümanizm • 72

Osmanlı Minyatürlerinde Doğa • 72

Osmanlı'da Doğa/Sanat • 74

Doğa ve Üslup • 77

Doğa ve Kültür Bütünlüğü • 79

Yaşam Anlayışı ve Doğa Betimlemesi • 81

Ekoloji/Estetik • 83

Üç Doğa Sanatçısı • 89

Doğaya Dönüş • 97

II. KENT

Habitat: Kent • 105

Kimin Kenti? • 108

Sosyal İletişim • 112

Kültürel Zemin – Süreklilik • 117

Doğa/Kültür • 118

Anlam • 120

Kentsel Biçimler • 121

Dolaşım • 121

Vista – Görüş Alanı • 121

Alan Tayini • 122

- Sosyal Heykel Olarak Kent • 124
 - Sosyal Heykel Kavramı • 124
 - Kent Yapısı • 129
 - Sosyal Yapı • 131
 - İstanbul: Açık Kent • 134
 - Planlama ve Biçimlendirme • 136
 - Yeni Kültürel Alternatif • 137
- Kamusal Estetik Olarak Kent • 139
- Kent Sahnesi • 147
 - Mimarlık ve Diyalog • 148
 - Sahneleme olarak Mimarlık • 149
- Yer Olmayan • 158
 - Yer • 160
 - Yer Sorunu • 165
- Metamorfoz • 169
 - İslam Kenti • 170
 - Modernleşme • 174
 - Aidiyet • 175
- Bellek ve Direniş • 182

III. YAPI

- Dünya Niteliklerini Yaşamak • 195
 - Beden Olarak Yapı • 197
 - Mekânda Beden • 199
 - Mekânın Tahsisi/Tayini • 202
 - Dünyayı Farklılaştırmak • 203
 - Tektonik • 204
 - Hareket ve Zaman • 207
 - Işık ve Karanlık / Ses ve Sükunet • 210
 - Malzeme • 215
 - Yapı Türleri • 217
 - Mimarlık: Anayurt • 219
 - İlkörnek olarak Mimarlık • 221
- Sefaletin Biçimleri • 223
 - Ortak Nitelikler • 230
 - Balkonlar – Mekân Ekonomisi • 231
 - Girişlerde Kullanım ve İfade • 231

- Köy Yaşamından Anılar • 232
Pencereler – Süsler • 233
Konut – Anıt – Fabrika • 234
Konut • 234
Anıt • 238
Fabrika • 242
Yapıları Okumak: Camilerde Simge ve Anlam • 247
Mimarlık ve Anlam • 248
Simgeler ve Mecazlar • 249
Tarih, Kullanım ve Anlam • 251
Cennet'e Kavuşma • 252
İlahi Sahne • 255
Kentsel Heykel • 257
Kozmik Spiral • 258
Kültürel Bağlam ve Simgeler • 260
Bitirirken : Mimarlıkta Zaman ve Mekânı Sorgulamak • 262

Kaynakça • 267
Teşekkürler • 276
Dizin • 277

Giriş

Heidegger'in varlığı 'Dasein', orada bulunmak, orada var olmak anlamında kullandığı gibi, bu kitapta eklemelendirilen 'habitus' kavramı, insan yaşamının her haliyle, her yerde ve her zaman bir ikamet olduğu düşüncesinde temellenmektedir. İnsan dünyaya geldiği andan itibaren kendine bir yer açar ve dünyayı terk edene dek bir yer mücadelesi içindedir. Pierre Bourdieu insanın bir sınıfa, bir gruba ait olmaktan önce bir yere ait olduğunu, sosyal sınıfın değil sosyal mekânın belirleyici olduğunu ileri sürer.¹ Bu kitaptaki metinler, konuya sosyolojik açıdan değil, mimari açıdan bakıyor ve insanın varlığını farklı halleriyle farklı mekânlarda ikamet olarak yorumluyor. Sosyolojik değil fenomenolojik bir yaklaşımla, insanın farklı ikamet alanları, değişik konum ve yapılarıyla, değişik biçimlerinin sunduğu çok yönlü anlamlarıyla irdelenmeye çalışılıyor. Burada üç ayrı alan kapsamında ele alınan mekân ve yapı türlerinin hepsinde insan fiziksel olarak ikamet etmese de yaşamı boyunca bu mekânları düşünsel, hayali ya da fiziksel olarak inşa eder ve ikamet eder.

Her ne kadar Bourdieu'nün kullandığı anlama tümüyle uymasa da burada kullanılan 'habitus' kavramı, insanın tepki ve duruşları kapsamında Bourdieu'nun 'yapılanmış' ve 'yapılandırıcı' şeklinde anlattığı, farklı mekânların çok yönlü etkilerini benzer şekilde ele almaktadır. Bu bakımdan Bourdieu'den bir alıntı kullanılan 'habitus' kavramına zengin referanslar sağlayacaktır:

"Habitus bir pozisyonun içsel ve ilişkisel karakteristiklerini yeneden bütünleşmiş bir yaşam tarzına çeviren üretici ve birleştirici ilkelerdir, yani bütünleşmiş kişi, nesne ve pratiklerdir. Ürünleri oldukları pozisyonlar gibi, habitus(lar) birbirinden farklılaşmıştır; ama aynı zamanda farklılaştırılır..."²

Bedenin hareket ve değişimleri çoğu kez, sosyal strüktürlerin

1 Pierre Bourdieu (1996: 15).

2 Agy.: 16-17.

fiziksel yapılara dönüştürdüğü, düzenlediği ve bir gerilemede, giriş ve çıkış (dışlanış) ta olduğu gibi, merkezi ve değerli bir yere göre bir araya getirdiği ya da uzaklaştırdığı bedensel pozlar ve tavırlar dolaşısıyla, giderek sosyal düzenin yapısal bedenlerine kaydedilir. Örneğin, bir anıt, bir sahne, ya da bir podyum gibi (*yapıların*) yükseklik ve büyüklüklerinin, heykel ya da resimlerin öne yönelişlerinin, ya da daha az belli şekilde mekânın en basit sosyal nitelenmesinin sessizce göndermeler ve geciktirmeler yapmasını kastediyorum.³

Habitus yapılanmış strüktürleri, belirgin ve belirleyici pratikleri üreten ilkelerdir – bir işçinin ne yediği, özellikle nasıl yediği gibi... – habitus aynı zamanda yapılandırıcı yapılardır... Farklı görüş ve bölüş ilkeleri, farklı klasifikasyon şemaları, farklı beğeniler... habitus farklılıkları farklılaştırır.”⁴

Bourdieu'ye göre habitus bir zihinsel yapıdır, algı ve yorum kategorisidir. Bu anlamda burada ele alınan üç farklı ikamet alanı, yeryüzü, kent ve yapı, nasıl algılandığı, hangi simgelerle yorumlandığı, biçim ve çevre ilişkilerinin ne tür etkiler yarattığı ile ilgili olarak anlam kazanırlar. Bir başka deyişle, burada ele alınan çeşitli yapı ve mekân türleri öncelikle Bourdieu'nün savunduğu şekilde zihinsel yapılardır ve onlar hakkında geliştirilen yorumlar ise farklı algı kategorileri ile ilgilidir. Burada Bourdieu gibi yapıların ve mekânların sosyal hiyerarşi içindeki pozisyonları ve anlamları değil, fenomenolojik olarak, Heidegger'ın ikamet ile ilgili düşüncelerine daha yakın şekilde, semboller, metaforlar, psikolojik etkiler açısından irdelenmektedirler.

Burada yeryüzü, kent ve yapılar birbirine bağımlı, bütüncül düşünülmesi gereken olgular olarak yorumlanmaktadır. Kitabın metni bu olguları farklı bölümler şeklinde ele almakta, içerdiği ve çevrelendiği farklı nitelikleri irdelemektedir.

Bu incelemedeki düşüncelerin fenomenolojik bir tavırdan geliştirilmiş olması, algı ve anlamın gözlemlenen ile gözlemleyenin, bir başka deyişle nesne ve öznenin karşılıklı, yaşantısal ve fiziksel ilişkilerinin yorumuna dayandığı anlamına gelmektedir. Çevre, kent ya da mimarlık ve insanın bunlarla ilişkileri hakkında burada

3 Agy.: 16-17.

4 Agy.: 17.

sunulan düşünceler öncelikle yaşanarak geliştirilmiş yorumlardır ve soyut kavramlardan kaynaklanmamıştır. Bu bakımdan burada sunulan savlar ve yorumlar deneyimlerimin sonucu olmakla, gerçekten fenomenolojik bir temele sahiptirler. Kuramsal olarak ise etkilendiğim düşünceler başlıca Arnold Berleant'ın bu konudaki çalışmalarında Maurice Merleau-Ponty'nin algı ile ilgili kuramlarında ve Ernst Cassirer'in biçimsel anlamlar hakkındaki tezlerinde bulunmaktadır.⁵

İncelemelerim Arnold Berleant ve Maurice Merleau-Ponty'nin fenomenolojik yöntemine yakın olarak algının gözlemlenen ile fiziksel, yani bedensel ilişkisinden kaynaklanan anlam ve tepki üzerinde durmaktadır. Bir şekilde, insan çevre içinde hareket ederken yöneldiği fiziksel olguları yalnızca gözleriyle değil bütün bedeni ile algılar; bu algılamalar sözel bir anlama dönüşmese de beden bunları biriktirir ve tepkileri bedensel duyuları tarafından şartlanır. Arnold Berleant yayımlanan ilk kitabı *The Aesthetic Field*'de estetik yaşantının fenomenolojisini irdelemiştir. Arnold Berleant'e göre algı insanı çevresi ile ilişkilendiren, angaje bir eylemdir. Bu nedenle Berleant pasif temaşa kuramını benimseyen klasik sanat felsefelerine karşı çıkmıştır.⁶ Fenomenoloji yoğun olarak önceleri Husserl tarafından özel bir felsefi tavır olarak açıklanmış ve bugüne kadar, birçok felsefi akımın temelini teşkil etmiştir.⁷ Fenomenoloji bilincin ve algının özünü araştıran, insan ve dünyanın ancak olgular dolayısıyla anlaşılabilceğini savunan, insanın dünya ile içten ve doğal ilişkisinin özünü yakalamaya çalışan bir düşünce tarzıdır. Ernst Cassirer 'Simgesel Biçimler Felsefesi' olarak çevrilebilecek kitabında bilincin ve dilin fenomenolojisini incelemiş ve ifade, temsil, zaman ve mekân algısı gibi olguları ve anlamlarını açıklamaya çalışmıştır.

Çevre, kent ve mimarlığı anlamak için farklı deneyimleri ve bunların farklı niteliklerini gözlemek gereğine inanıyorum. ODTÜ Mimarlık Fakültesi'nde 1974'ten itibaren verdiğim Çevre Estetiği derslerinde, gözlemlerimi temrinlerle deneyimledim.

5 Arnold Berleant (1970); (1992); (1997); Maurice Merleau-Ponty (1945); Ernst Cassirer (1972).

6 Arnold Berleant (1970).

7 Edmund Husserl (1962).

Farklı disiplinlerden gelen öğrencilere, çevreye karşı duyarlık ve farkındalık geliştirmeleri yönünde, sesler, hava akımları, dokular, renkler gibi nitelikler üzerinde deneyler yaptırđım. Sonuçta bu niteliklerin daha iyi ve yoğun algılanacağı çevre projeleri ürettiler. Bu tür deneyimlerin mimarlık ve sanat öğrencileri için özellikle önemli olduğunu düşünüyorum. İlk eğitimde çocukların bu tür algısal farkındalıklarını geliştiren dersler ülkemizde verilmediği gibi sanat dersleri şematik ve dogmatik şekilde yürütülüyor. Farkındalık ancak algı ve deneyim çeşitliliği ile gelişebilen bir yetenektir.

Kitabın bazı bölümleri yıllar içinde farklı toplantılarda verdiğim konuşmalardan ve bildirilerden uyarlanmış, bazı bölümler özel olarak bu kitap için yazılmıştır. Yeryüzü, kent ve mimarlık başlığı ile üç bölümden oluşan metinler her konuya hem genel olarak hem de özel örnekler aracılığıyla yaklaşmaktadır.

İlk bölüm çevre olarak adlandırdığımız, içinde bulunduğumuz, kendi dünyamızı içeren daha büyük bir alanı, yeryüzünü, doğayı, evimizin etrafında, bazen bahçe olan sahayı, özel dünyamızı içine alan ve ondan farklı olan bir dış alanı ele alıyor. Konuya önce genel bir varoluşçu yaklaşımla bakılmakta, sonra doğa algısı ekolojik ve sanatsal açıdan ele alınmaktadır. Bölümün ilk yazısı insanın yeryüzü ile kurduğu ilişkiyi çok intim bedensel bir ilişki olarak yorumlamakta ve yeryüzünün rahatsızlığı insan bedeninin rahatsızlığı olarak anlatılmaktadır. Bu ilk yazı bir manifesto olarak da görülebilir. İkinci yazı ise doğayı algılamamız ile sanat ya da insan ürünlerini algılamamız arasındaki farkı irdelemektedir. Burada açıklanmak istenen doğa karşısında algının dolaysız ve ani tepkisidir. Takip eden denemede sanatın doğaya yaklaşımı ve ekoloji ile estetik algı arasındaki ilişkiler incelenmektedir. ‘Yer Olmayan’ başlıklı yazı ise günümüz yerleşimlerinde ‘yer’ kavramının ve anlamlarının, yere ait özel niteliklerin yok oluşu üzerinde bir denemedir. Su ile ilgili yazı ise insanın yer edindiği toprak ile su, deniz ve sahilin ilişkisi ve bunların sembolik nitelikleri üzerinde bir incelemedir. Bölümün sonunda bir doğa parçası ama insan ürünü olarak bahçe ve peyzaj ve insanın doğaya bakışını temsil eden manzara ele alınmakta. “Doğaya Dönüş” başlıklı bölüm ise mezarlıkları anlamaya çalışmaktadır.

İkinci bölüm insana daha yakın ve insan tarafından tasarlanmış bir çevre olarak kenti ve kent estetiğini ilgilendirmektedir. İlk inceleme olan 'Kentte Yaşam' kent yaşantısını sosyal ve biçimsel yönü ile irdelemekte, kentsel biçimlerin simgeselliği, anlamları ve insanın bedeni ile ilişkisini ele almaktadır. İkinci metin günümüzde kentlerin değişimleri ve bunun arkasındaki faktörleri incelemekte, özellikle İslam kentlerinin dönüşümleri üzerinde yoğunlaşmaktadır. Gecekonducular hakkındaki üçüncü inceleme sefalet ortamlarında insanların çevrelerini sahiplenmek için uyguladıkları ilginç ve yaratıcı çözümlerden söz etmektedir. Bundan sonra 'Bellek ve Direniş' başlığı ile kentsel biçimler ve bunların kimlik ve bellek ile ilişkisi incelenmektedir. 'Mimarlık: Bir Dünya Sahnesi' başlığıyla sunulan metin ise kenti bir sahne olarak ele almaktadır. Üçüncü bölümde yapılar ve mimarlık fenomenolojik olarak, bir başka deyişle bize algısal ve duyumsal olarak sundukları nitelikleri açısından incelenmektedir. Bu bölümde mimarının dünyayı algılamak ve çeşitli niteliklerine odaklanmak için bir ortam olduğu düşüncesi ana temayı oluşturmakta. Alt bölümlerde bazı yapı tiplerinin estetik ve sembolik anlamları üzerinde düşünceler geliştirilmektedir.

Yaşamı ve varlığı bir ikamet olarak görmek mimarlığın ilkörneksel bir uğraş, varlıkla ontolojik ilişkide bir etkinlik olduğunu vurgulamaktadır.